

אשכנז או ס

עפר אני תחת כפות רגליו של הרה"ק הנועם אלימלך אך לא זכיתי להבינו ואשמח אם יאירו את עיני שהרי לא הרמ"א הוא המחדש את נוסח אשכנז אלא הוא מבוסס כולו על דברי רבינו יעקב בעל הטורים, שקדם לו מאות בשנים. גם האדמו"ר רח"א ממנוקאטש זצ"ל ייחד מאמר מיוחד על נוסחי התפילה (בספרו חמשה מאמרות) ושם הוא צועק ככרוניה על מה ששינו את נוסח התפילה, בפרט בתפילת שמונה עשרה שבעל הטור דקדק בתיבותיה ומנה התיבות בכל ברכה וברכה, וכל זה עשה על פי סודות התפילה.

לאחרונה נדפסו הגהותיו של האדמו"ר הרמ"מ מלובאביטש זצ"ל על סידורו של הבעש"ט בכמה במות חבדיות, ושם נתגלה לנו דבר מענין, סידור התפילה בו היה מתפלל הבעש"ט אינו אלא סידור נוסח אשכנז שעל שוליו רשם את כוונות האריז"ל. סידור התפילה הזה נמצא כיום באוסף הספרים שב-770 בניו יורק, ולפי דעת החוקרים החסידיים זהו הסידור בו השתמש הבעש"ט בעצמו. סידור זה נכתב בכת"י והוא כולל גם את כוונות האריז"ל. על שולי גיליונותיו של סידור זה הוסיף האדמו"ר הרמ"מ מלובאביטש את הערותיו, כשהערה הראשונה היא: 'לפי נוסח האריז"ל שייך ברוך שאמר בדרך קודם [מזמור לתודה]' ללמדך שבסידור עצמו נמצאת ברכת "ברוך שאמר" קודם ל"הודו".

ישנו סידור נוסף המיוחס לבעש"ט והוא סידור כת"י 'יאמפולי' שנכתב ביאמפאלא בשנת תק"י, ועבר בירושה מדור לדור בבית האדמו"רים הטטרוביל, ובו מופיע "הודו" לפני "ברוך שאמר". וכן יש בו שינויים נוספים הקרובים יותר לנוסח ספרד. פאקסימילאי מסידור זה יצאה לאור רק בשנת תשנ"ח.

גם האדמו"ר רבי יצחק אייזיק מקאמארנא זצ"ל כותב בספרו "שולחן הטהור" שהבעש"ט נהג שלשה מנהגים לפי מנהגי אשכנז: א. שהבעש"ט לא היה אומר "ורחמיך ה' א' וחסדיך". ב. שהיה אומר "ברוך ה' לעולם" אף במוצש"ק וחול"מ. ג. שלא היה אומר בימים טובים יוצרות בשחרית קודם שמונה עשרה וקודם ברכת מחיה המתים, מלבד בתפילת טל וגשם ובמוספי ד' פרשיות שבהם היה אומר היוצרות קודם מחיה המתים.

כמו כן ידוע שהבעש"ט היה מקפיד להתפלל בכל יום תפילת ותיקין (הגר"א ממנוקאטש דברי תורה מהדורה ה' אות ט', בדבריו שם הוא תוקף בחריפות את האגרות שנדפסו בזמן ההוא מהגניזה הידועה בשם "הגניזה החרסונית", שהובא שם מכתב בשם בתו של הבעש"ט, מרת האדיל ע"ה, שאביה היה מתפלל שחרית בשעה שבע בבוקר ועל זה הוא מעיר שהבעש"ט היה מזהיר את תלמידיו להתפלל קודם זריחת החמה).

המפורסמות הוא שנוסח התפילה המקובל בעולם החסידות הוא נוסח ספרד. נוסח זה נקרא כך על שום היותו מבוסס על הנוסח הספרדי שעל פיו נכתבו כוונות האריז"ל, כמו שכתב מרן החתם סופר בתשובותיו (סי' טו). במשך הדורות מאז ייסד הבעש"ט את תנועת החסידות ועד דורנו אנו התקבל הנוסח שנקרא כיום "נוסח ספרד", להבדיל מן הנוסח הספרדי של בני עדות המזרח, כי לאמיתו של דבר אין כל קשר בין נוסח בני עדות המזרח לנוסח ספרד, להוציא כמה נקודות עקרוניות כגון הקדמת הודו לברוך שאמר, אמירת ויידיו אשמנו בנפילת אפים, נוסח הקדושה בשחרית ובמוסף.

מה שנקרא היום נוסח ספרד איננו נוסח אחיד, שכן בכל חצרות האדמו"רים התפללו החסידים לפי הנוסח שהתפלל רבם, והוא שינה והוסיף והשמיט לפי הנראה לו על פי מקורותיו, עד שנוצר כיום מצב שבו כל חסידות מדפיסה לעצמה סידורים, כזה ראה וקדש.

הטעם לקבלת נוסח ספרד בעדות החסידים הוא על פי מה שכתב המגיד ממעזריטש, תלמידו הגדול וממלא מקומו של הבעש"ט, בספר מגיד דבריו ליעקב, כי אחר שכתב רבי חיים ויטאל בספרו פרי עץ חיים שיש שנים עשר נוסחי תפילה, והם כנגד י"ב שבטים, וכל שבט תפילתו עולה בשער המיוחד לו, ועל זה הוסיף שישנו נוסח י"ג והוא הנוסח הכולל העולה בכל השערים.

באגרת הקדוש הנדפסת בסוף הספה"ק נועם אלימלך לרבי אלימלך מליז'נסק זי"ע, שכתבה בנו רבי אלעזר זצ"ל הוא כותב וז"ל: "ושאלתי אאמ"ו נ"י שיאמר לי מפני מה משנים הנוסחות שבתפילה והשיב לי כך, הלא הבית יוסף ז"ל שהוא ראש לכל הפוסקים הוא ז"ל מביא אלו הנוסחות, ואח"כ בא הרמ"א ז"ל שהוא ג"כ ראש לכל הפוסקים, איזן וחקק כל התיקונים על מכונם בפני כללות ישראל וראה בנוסחא זו שהוא אור גדול, ואין העולם כדאי להשתמש בו והעמיד לנו נוסחא אשכנזית שהוא דבר השווה לכל נפש כערבנו, אבל לפני הצדיקים אלו אשר רחצו מצוותם ומדקדקים על עצמם כחוט השערה ווראי לא היה כוונתו ז"ל עליהם לבטל אותם מלהתפלל נוסחא זו שכתב הבית יוסף, ואלו ואלו דברי אלקים חיים".

כתב יד אשכנזי

מתוך דבריו עולה שנוסח ספרד מעולה על נוסח אשכנז ורק מחמת ירידת הדורות תיקן הרמ"א את הנוסח האשכנזי, ועל כן אלו המדקדקים במעשיהם הצדיקים הם חזרו לנוסח ספרד, שהוא הנוסח המעולה יותר ועל אלו ודאי לא היתה כוונתו של הרמ"א.

הרב ישי הכהן

מרד?

האם אמר "יצמח פורקניה"?

גם על מנהגי התפילה בבית מדרשו של הבעש"ט יש לנו עדות בקובץ היכל הבעש"ט ירושלים תמוז תשס"ד (עמ' קנא במאמר "קורות חייו המקוריים של הבעש"ט"), שער מלחמת העולם השנייה היה תלוי שם שלט עליו נכתבו מנהגי בית ויקרב משמיותו (אמנם בספר שולחן הטהור קאמרנא סימן נו זר זהב אות א' כתב שהבעש"ט אמר ויצמח פורקניה ואולי היה זה רק מנהגו בפני עצמו). השני, שבתפילה ערבית במצאית שבת אמרו "יתן לך" כחלק מסדר התפילה לאחר שמונה עשרה, והמנהג השלישי הוא שהיו אומרים בברכת החודש "חדשה" בנוסח הקצר שהוא מנהג אשכנז. הרי לנו שבבית מדרשו של הבעש"ט נהגו כמנהגי אשכנז, ואף שאין פסאן הוכחה על תפילתו של הבעש"ט עצמו, מכל מקום קשה לומר שלעצמו היה מתפלל נוסח ספרד למדי, וביותר אחר שכאמור היה הסידור בו התפלל סידור אשכנזי שעל שולחן הוסף את הכוונות. דבר אשר מזכיר לנו את דברי סולין החתם סופר בתשובה (סי' טו) שאילו היה אשכנזי דול כאר"ל היה מסדר לנו את סדר הכוונות על פי נוסח אשכנז.

נמצא שהחידוש של החלפת הנוסח כנראה נחתם בימיו של המגיד ממעזריטש, ועד אז היו יחידים הסגולה מוסיפים לעצמם את הכוונות כפי שהשיגו, ובפרט יש לחשוב שאם כדבריו של המגיד דבריו ליעקב"ה הדברים מופלאים מאד, למה לא החליף הבעש"ט את נוסח התפילה לניסוח האר"ל, שהוא הנוסח המעולה יותר לדבריהם, ובפרט לפי מש"כ רבי אלעזר בנו של הנועם אלימלך, שנוסח זה שכתב הבית יוסף עולה על נוסח הרמ"א שנכתב רק מחמת ירידת הדורות.

אחד מגדולי החסידות, הגה"ק רבי משה צבי אב"ד אוסטראה כותב על סידורו של ר' יעקב קאפל ממעזריטש: "מפי השמועה שמעתי, שהסידור הזה ראה תנשר הגדול קדוש עליון מרן הבעש"ט נשמתו בגני מרומים, וישר בעיניו, והנה נוסחו של סידור זה (קארעץ תקנ"ד) הוא חכמי הקלוי הגדע בבראדי שבראשם עמד הגאון רבי חיים צאנזער (אין זה הר"ק רבי מצאנו בעל הדברי חיים", שהיה מתנגד חריף לדרכו של הבעש"ט, אף שישנו דעות שהבעש"ט עצמו למד בכולל זה, סמכו את ידם על סידור האר"ל של שו"ת בנאקווא בשנת תקמ"א. סידור זה הוא ברובו נוסח ספרד, אך כמובן שאין מקל כל ראייה כיון שהם הגיהו את הסידור לפי הנוסח שעליו כתב האר"ל את הכוונות, ואין מה הוכחה שגם הם התפללו בנוסח זה.

תמוז תשס"ו

החוקר החסידי אהרן וורטהיים (הלכות והלכות בחסידות: מה"ק ירושלים מהדורת תשס"ו; עמ' 95) כותב בננוע לסידור המקובל שבו התפלל הבעש"ט - כוונתו לסידור הנמצא בספריית הג"ד וד"ל: בימיו של הבעש"ט כבר היו בעולם סידורים אחרים שנשארו עליהם את חותמם של נוסח האר"ל, וקשה לדעת בבירור באילו מהם התפלל הבעש"ט בעצמו, ואף שנמצא בידו החסידים סידור כתב יד, ומקובל בידיהם שזהו הסידור שהבעש"ט התפלל בו, והבעש"ט בעצמו כתב בכתב ידו את הכוונות, הנה מנקודת השקפה הסטורית אין לעמוד על הדבר בבירור, כי פשוט הוא, כי לו היה סידור כזה בידו אחד מראשוני החסידים בוראי שלא היה מצניעו, אלא היה משתדל בכל כוחותיו להפיסו ולכונן בו את הרכים.

אלא שלכאורה לפי מה שבידנו למעלה אפשר לומר גם סבא הפוכה, שבכוונה הצניעו החסידים את הסידור הזה, שהיה סידור זה הוא קרוב ביותר לניסוח אשכנז או נוסח אשכנז ממש, וכיון שחידוש זה של שינוי הנוסח אולי לא היה חידוש של הבעש"ט עצמו אלא של ממשיכיו, הצניעו את הסידור הזה כדי שלא תשומנו עין ולא ישאלו שאלות מיותרות.

לסיכום אפשר לומר שלאמיתו של דבר יכול להיות שהבעש"ט התפלל בנוסח אשכנז ועל זה הוסיף את כוונות האר"ל. גם האדמו"ר מקאמרנא כותב בספר שולחן הטהור שהבעש"ט נהג בעצמו מנהגי אשכנז רק שינה כמה דברים, או שלדעות אחרות הוא עצמו התפלל בנוסח ספרד אלא שבבית מדרשו התפללו ונהגו כמנהגי אשכנז, והדברים לא מוכרעים.

החדר בית המדרש של הבעש"ט בירושלים